

XX століття

Тарас Салига

ПОЕТ ВАСИЛЬ ХМЕЛЮК: ШУКАННЯ СТИЛЮ

У статті аналізується творчість Василя Хмелюка — одного з маловідомих поетів “празької школи”. Автор розглядає її на тлі тогочасного галицького та українського еміграційного літпроцесу. Робить він екскурс і в підрадянську поезію. Особливу увагу Т.Салига приділяє формальним модерним пошукам В.Хмелюка, зокрема культивуванню в його художній практиці поетики футуризму, сюрреалізму та експресіонізму.

Ключові слова: поетика, модернізм, футуризм, сюрреалізм, експресіонізм, європеїзація, еротика, урбанізм тощо.

Taras Salyga. Vasyl Khmeliuk, the poet: In search for a style

This article deals with the oeuvre of Vasyl Khmeliuk, one of the little-known representatives of the Prague school of poets. The author puts Khmeliuk's works against the background of the Galician and Ukrainian émigré literature, also making an excursus into the Soviet poetry. Special attention is paid to the poet's reconnaissance of the formal boundaries of the verse, which showed itself in his ability to fuse the elements of futurism, surrealism and expressionism into his own poetic system.

Key words: poetics, modernism, futurism, surrealism, expressionism, Europeanization, erotic, urbanism.

Поетичні експерименти Василя Хмелюка припадають на період активних художньо-стильових шукань у галицькому літературному процесі та літературного розвитку в українській еміграції першої третини ХХ ст. “Молода муза”, поезія У-Су-Сусів, еміграція на чужину плеяди поетів-“пражан”, а також львівське “вісниківство” наповнювали духовно-мистецьку атмосферу Галичини творчим неспокоєм, що стимулював появу та зростання молодих сил. До їхнього кола належав і Василь Хмелюк, який з галицької поетичної “орбіти” не зникав, хоч опинивсь в еміграції і свої збірки віршів “Гін” (1926 р.), “Осіннє сонце” (1928 р.) та збірку під назвою “1926, 1928, 1923” (1928 р.) написав у Празі. Та хоч би де він проживав — у Польщі, Чехословаччині чи Франції, усе ж свої вірші друкував у галицькій періодиці і їм давали оцінки С.Щурат, І Крушельницький, Д.Донцов (Дивнич), Б.-І. Антонич, М.Рудницький.

Василь Хмелюк походив із Волині. 1920-го року разом з інтернованою армією УНР, в якій служив його брат Ілько, покинув рідні землі й опинився в Польщі. Тут на короткий час дороги братів розійшлися. Василь спочатку в Краківській академії наук, а згодом (з 1922 р.) у Празі студював пластичне (образотворче) мистецтво та навчався на філологічному факультеті Карлового університету. Прикметно, що пошуки молодих літераторів тих часів досить часто йшли, сказати б, у парі з пошуками малярськими. Згадаймо, Святослав Гординський, Галя Мазуренко, Оксана Лятуринська, Едвард Козак досягли успіхів не тільки на літературній ниві, а й в образотворчому мистецтві. Василь Хмелюк теж зажив слави художника-маляра, а в поезії залишився радше експериментатором форм і стилю вірша.

Перші поетові збірки “Гін” та “Осіннє сонце” оригінальністю не вирізняються. Це радше наслідування, ніж демонстрація власного творчого “я”. Богдан Бойчук і Богдан Рубчак, упорядники двотомної антології української поезії “Координати”,

де вміщено й вірші Василя Хмелюка, зазначають, що дві перші його збірки в основному позначені “еклектикою тем, мотивів і мистецьких засобів” та не мають “суцільного стилю” [3, 197].

Прагнучи виробити власний поетичний стиль, В.Хмелюк багато експериментує. Скажімо, змінює зовнішній “портрет” вірша, записуючи останню строфу у тристрофному катренному вірші “драбинкою” й додаючи ще два “ударні” рядки з паралельним римунням. Така модифікація катренної строфіки, відомої, як стверджують теоретики літератури, ще за тисячу років до Різдва Христового, змінює ритм твору, сприяє підсиленню авторської думки. Модернізував В.Хмелюк і метафоричну образність своїх віршів:

Це мабуть там, —
В старих козачих селах
рвуть бурі срібний джбан
століть веселих

І по ночах
з сумних могил
встає козак, — весь у ножах...
і наче б кров йому із жил, —

І напувають хлопці коней
із відер кованих віками...
і вечір мріє журавлями
зажуреними між хатами...

Це так —
осінній птах...
І він, — бандурами в вітрах
і посвистом в степах.

Як зазначають критики, Хмелюкова метафора буває “гротескна, бурлескна, брутальна”, а найчастіше вона “пахне якоюсь дуже інтимною, дитячою казковістю” [3, 200]. Крім відкритої асоціативності, створені поетом метафоричні образи мають чіткий малюнок, виразно конкретизують зображуване. В.Хмелюк — маляр, очевидно, тому в його творах така природна “кольорова” метафора-епітет, що несе в собі “вітальні” ознаки дійсності.

Це дурниця!
подумав я
і гарячим батогом
стьобнуло мене сонце
а кілька дерев
розступилося вітами
і в блискучому наметі
узрів я тебе
білобородого
з блакитним чубом.

Два птахи
глянули твоїм лобом
і пірнули
в холод
величкого
мозку.
Роса плела дрібний візерунок
травами перебігав
день.

Формальна поетика Хмелюкових творів в основному базувалась на європейському естетичному досвіді. У віршах поета, як і в багатьох представників його покоління (Михайло Рудницький, Святослав Гординський, Антон Павлюк, Лавро Миронюк, Василь Бобринський), вельми помітні, скажімо, бодлерівські мотиви, домінують образи сирітства, смутку, страждань, могил, покійників:

Синьої ночі боїшся? —
Ну! це ти, мабуть, дарма...
Знаєш, — ходім на узлісся,
Там не така уже й тьма...
Я ще дитиною в цвинтарі
Груші зривав у ночі... —
Жаден з покійників-лицарів
Бити мене не хотів...

Це тобі так лиш здається, —
Ніч — наче чорна дюра...
Наче б покійників лиця...
Ніч — це холодна гора!..

Тогочасна галицька критика активно реагувала на “європеїзацію” літератури. Зокрема, Богдан-Ігор Антонич у другому числі “Вісника” за 1934 рік під

псевдонімом “Зоїл” опублікував фейлетонну статтю “Примітивна європеїзація”, в якій розглядав галицьку поезію початку тридцятих років попереднього століття, присвячену “мотивам Європи”. Власне, під приціл Антонича-критика потрапила поезія Святослава Гординського та Василя Хмелюка, які тоді студіювали малярство в Парижі як стипендіати митрополита Шептицького й водночас писали вірші. Автор збірок “Привітання життя” і “Три перстені”, якому не раз і самому від поціновувачів поезії перепадало “на горіхи”, буквально висміяв Хмелюка за вірш, що був надрукований у “Нових Шляхах” (1931, Ч. 9, стор. 3). За словами Антонича, “парижанин” Хмелюк шукає Європи “під спідницею дам”. Цитуючи Хмелюкові рядки:

Сміх для початку
Можна отримати
В брамах
За столиками кафе,
На перехрестях вулиць

Та
Під спідницею дівок
Дам,
Якщо в кого є засоби.
Столице світу
Паріс!

— він іронічно запитував, “чи є це поезія?” [1, 493], і висловлював сумнів, що “той європейсько-більшовицький поет був стипендіатом митрополита Шептицького” [1, 493].

Твори В.Хмелюка на еротичну тематику незрідка містили непристойні вислови. Його рефлексії, що подаються як своєрідні еротичні “інтриги”, — то радше епатажні прийоми автора, для якого важливіше наперекір іншим, сміливо, навіть “по-сороміцьки” висловитись, ніж шукати естетичний образ.

Коли ви ніжно і по-дитячи
розпинаєте свої коліна
я радий їх цілувати,
як цілували мої прадіди ризи
божої матері.
Я б оздоблював їх білу повінь
теплими перлами
моєї пристрасти.

О, чому лише доля розіляла
море матерів і мужів
в котрому не пропливеш
нашими легкокрилими човнами.

Щодо естетичних засад, то тут варто зазначити, що В.Хмелюку імпонувала творчість М.Семенка. Він сприймав Семенкову війну проти “патріархальності” й вітав “сурми” творчих експериментів нового дня, сам віддаючись пошуковим віянням сучасності, “де у всесвітським мистецтві починає ся нова ера., де мистецтво не може бути ні українським, ні яким іншим в сім представленні., де ознаки національного в мистецтві — ознаки його примітивності” [5, 100]. В.Хмелюкові імпонував епатаж, “запоетизовування” незрозумілих слів, розмаїтість інтонаційно-хаотичної динаміки, загадковість висловлювань — словом, його цікавив футуризм своєю “безпардонною свободою”. Щоправда, тезу про космополітичність мистецтва поет не тільки не сприймав, а й творчо їй протидіяв. Ідучи до себе самого, до свого світу, В.Хмелюк знаходив багато чого вельми цікавого, однак у тканині його вірша легко побачити вплив М.Семенка “доаспанфутівського” періоду, тобто періоду одвертого бунту в естетиці з утворенням нісенітної загадкової лексики.

“Рибацька хвала” В. Хмелюка — яскравий приклад лексичної абсурдності:

о́мбор накóсо удáн
са́нтоп арі́ду офо́р

кілонод у́фері о́ндо
та́мбук різомерока́лі

гайріта кўспарі офілопóгуя сáта
 Сáйрама! Мáндó! Гуверіпáн!
 айтіна гў саркурóдого лілáсам нáрай
 тукіс рімáк накóртінг úр ісáтам.
 Сáйрама! Мáндó! Гуверіпáн!
 аркán нагай ріпігар

пістóн кубі́р раудáно
 ункúр нагáр пожарорáп
 гíсама юрма áнтрукор.
 ма́ймапі доросáкілі хвáлама конáморі
 хвіноха хіла сáюр гáупіі рáсойтаг.
 Ўнама! Гáртрída! Сáмпідон!

Заперечуючи традиції, футуризм творив власну мову, позбавлену естетизму та гуманізму, натомість пропагуючи культ інтуїтивізму. Художня тканина твору часто заповнювалась урбаністичною образністю та необароковою фразеологією. Пригадаймо Семенкову радість від того, що “довірився місту, яке стукотить і реве”. Усі ці “методики” імпонували В.Хмелюкові, і він сам прагнув не відставати від “моди”. Художня “геометричність” образу, числа наповненість рядків, прийоми кубізму ставали “будівельним матеріалом” віршів поета:

Числа ідеальні
 числа розчислені
 числа рядами.
 70 108 42
 50 109 64
 500 140 88
 60 130 348 сім
 Числа підраховані
 числа хвилюючі.
 Числа стрімко обчислені
 на тріумфах тріумфуючі.
 Числа роялючі на підскоках
 стооділених.
 Біліони Міліони Тріліони
 в марш окіаннім.

Тріліонам марші музикою
 в Азії
 Тріліонам курси валютні
 в Америці
 Тріліонам на виставах стріли
 в Австралії.
 Біліони Міліони Тріліони
 в марші водянім музикою.
 В Амстердамі телеграми
 (раз два 75! 440)
 В Амстердамі пожари горять
 (раз два 75 ! 440).
 Числа ідеальні
 Числа розчислені
 числа рядами.

Поетичне обрамлення підсилює тональність твору, надає йому важливого небуденного звучання.

Згідно з естетикою футуристів, у поезії має панувати “бомбастичний” стиль (вислів М.Неврлого), енергія динамізму. Екстремі капіталізму, на думку представників цього напрямку, творять гармонію модерного мистецтва. Руйнуючи традиційні норми вірша, футуризм виводив на авансцену деформовану поетику, лексичні новотвори, ритми життя капіталістичного світу. В.Хмелюк, що був прихильником футуристичних маніфестів, які у 20-х рр. продукувались у підрадянській Україні, хоч і жив в еміграції, стежив за тим, що відбувається на Батьківщині. Це певною мірою пояснює контрастну радянській дійсності тематику його футуристичних поезій. Вірш під пером В.Хмелюка ставав політичною мапою світу.

парад
 і германія і англія франція іспанія
 били телеграфами по цілому світі —
 в америку албанію китаї і на гренландію.
 на гренландії ледом
 блищали ведмеді
 на гренландії холод
 і студінь в градуссах.
 Клекотали телеграфами:
 дайте

дайте нам Шарлатана!
 і германія англія франція іспанці
 перестрілювали жахом.
 Я був у тихім вашингтоні.
 Читав ранішні газети обламлював
 мійську скрипку переривав струни
 і рахував день.
 В парку лісовім ходив місяцем.
 тягнувся ниткою в темінь і видряпу-
 вав з чола очі свої.

З коханкою стрінувся у порожних верхівях.
Перекинув білий дріт
через ціле місто і
заякався димом херсонщини.

Футуристична стилістика віршів В.Хмелюка доволі розмаїта — від метафоричних метаморфоз поет легко переходить до звичайної прози, зосереджуючись на побутовій тематиці та акцентуючи увагу на власному “его”.

Спалю всі свої майстерні одного
дня. Знищу майстрів. Втовчу в порох
пах квітів славу незрівняного підприємства.
В цей день стану на гряниці нового
володіння.
Розкину ятки по ярмарку
у весільний день. Заторгую

афонськими хрестиками
шкляним намистом.
У нас найдешевші сезонні забавки!
коники глиняні
свистуни.
Мідяні дзвоники бляшані дуди —
всілякий крам до вибору.

У своїх віршах В.Хмелюк, як і М.Семенко, якого, за його власним висловом, “мусили знать марсіяне”, стверджує, що він “найкращий з-поміж а.павлюка і п.герасименка”, отож своє прізвище та ім'я, на противагу їхнім, пише з великої літери.

Футуристи були переконані, що вірші слід використовувати як рекламно-агітаційний засіб. У цьому сенсі В.Хмелюка приваблювала ілюстративність гасел із неприхованим гумором і художньою радикальністю поведінки автора:

Моє підприємство рекламоване найкращими засобами. Мої шевські майстерні тягнуть початок з найстарших цехів ремісничих. Денно працюють у мене сотні старих і молодих майстрів і вироблюють найкраще взуття з котрим не зрівняються вироби найславніших фірм.
Цілі століття — ранком вдень і ввечері мої служниці служують мені старанно. Варять найкращих рецептів страви.

І ходять до мене від віків натовпи моїх поважатилів. Славлять моє підприємство (славне зі всіх славних!) і відходять покоління за поколіннями в черзі в сплав старого виробу а нові нащадки носять мені найкращі квіти дорогих пахоців.

У цьому вірші автор використовує певною мірою біографічні факти, адже, за свідченням мистецтвознавця В.Поповича, “брати Хмелюки заснували у Празі мале підприємство з фарбування текстильних виробів (шовкових хусток, шаликів), яке приносило їм прибуток, тому вони матеріально стояли значно краще від інших емігрантів, а крім того, могли ще післати час від часу невелику суму грошей батькові, який жив тоді у Жмеринці” [4, 11].

Богдан Горинь у документальному романі-есе про українського маляра і графіка Віктора Цимбала, де згадує й В.Хмелюка, пише: “Студійці не могли надивуватись, як Василь попри навчання в Карловому університеті та студювання пластичного мистецтва і зайнятість підприємницькою діяльністю знаходив ще час писати вірші і друкувати на гектографі власним коштом” [2, 76].

Безперечно, праця, якою змушений був займатися В.Хмелюк, щоб виживати в еміграційних умовах, не приносила молодому, сповненому творчих поривань поетові жодної втіхи, але часто слугувала поштовхом для творення футуристичних віршореклам.

КУПУЙТЕ ОвОЧІ
рано

І
вдень

ВЕЧЕРОМ.
купуйте ГРУШКИ
і
САЛАТ
в кожній крамниці
праворуч карлового
мосту

ТАМ
Є
жовті
огністі
ВИВАРЕНІ
ГРУШКИ і САЛАТ.

Про пошуки В.Хмелюка в модерністичному напрямі свідчать і його сюрреалістичні вірші. Щоправда, часто вони становлять собою комбінацію футуристичних і сюрреалістичних чи ще якихось елементів. Хмелюк-маляр і Хмелюк-поет, тим паче в умовах паризького мистецького життя з його культом Г.Аполлінера, Ш.Бодлера, А. Рембо, П.Елюара, не міг не захопитися сюрреалізмом чи бодай стати його великим прихильником. Інша річ, наскільки йому вдавалося реалізувати себе в цьому художньому напрямі.

Розложіть на столі ріки.
Підпріть руками мости
і чекайте на овочі.
Коли збереться юрба
горлястих людей
(а там будуть мужчини висохлі і засалені
там стануть жінки з грудьми
через плечі
прийдуть і тренькатимуть молоді пролетарки
як гармоніки)
ви візьміть
найбільшу соковиту грушку
в зуби і
загарчіть:
У нас в містах комедіянти!!!

Коло вас виростуть ліси коней на піках
Коло вас заскачуть недосушені макарони
Коло вас блиснуть лускою ходулі
і зарегочуться сантиметри.
З висот загавкають птахи як риби.
Спустяться на телеграфні дроти журавлі.
Кондуктори заспівають білетами.
Запозощатся трамваї як блохи.
А ви станете на чорній гітарі як шомпол
заплещете пальцями дрібно
розплинетесь в жовті соки очима
і крикнете:
Я ТРУБЛЮ ЗЕЛЕНОЮ ГРУШКОЮ!

У Хмелюкових сюрреалістичних віршах присутні й елементи кітчю, й еротична вульгарність, брутальна поведінка героя. Як і інші, поет експлуатував фантазійну свободу, психологічний автоматизм, стихію вільних емоцій. Несподіваність асоціативна не визнавала над собою будь-якого смислового контролю. Навпаки, чим більше асоціативне розмежування, внутрішнє роз'єднання образів, тим зримішою мала б бути цілісність індивіда:

Обидві мої голови
думають однаково
і у кожній бажання:
пірнути в твому череві.
Там знайду євангелію
солодкого щастя!
Святі звеселяться моєю найдою.

Дам її перекласти
для цілого людю
і виставлю у найбільшому вікні
в місті.
Хай читають теплу байку
кохання.

Як бачимо, В.Хмелюк експериментував у різновекторних напрямках, ішов від експерименту до експерименту. Зокрема, серед його поетичних спроб поряд із футуризмом і сюрреалізмом присутній і експресіонізм. Експресія руху, активність дієслівних форм у кращих творах поета — це не ритмічна декорація, а наближення до реальності. Адже експресія — це життя. Суттєва ознака експресіоністичного стилю Василя Хмелюка — віра в подолання тих сил, що створюють перепони на життєвому шляху людини. Така віра “віталізувала” людські вчинки, була запорукою успіху.

Ми троє вийшли втомлені
й веселі,
Бадьорим жартом бавлючи розмову...
Із темені хилились комини
І сивий чад видихували мляво
В холодну сльоту... Десь угорі
в безодні
Обривки хмар свої крутили жарти.
Шпурляв дощем у наші спини вітер;
Залазив в комір, в капелюх, щипав

Настирливо литки і проривався
Між нами, ген у мряку тонким
свистом...
Мов божевільний дер зі стін
плакати
І далі, далі по дахах, у місто
Наскрізь розсічене ножами світла
Стрибав бездомним і глузливим
чортом...

У цьому вірші, як і в деяких інших, спостерігаємо своєрідний сплав імпресіо та експресіо. Зрештою, це зумовлено еволюцією експресіонізму, що формувався як заперечення символізму та імпресіонізму.

Звісно, якихось висот у поезії В.Хмелюк не досяг. Але безперечно й те, що він перебував у безперервному творчому неспокої, його поетична лабораторія працювала без перепочинку. Наслідком пошуків і творчих мук були вірші, в яких воєдино зливалися колір і звук, утворюючи картини реальності.

Глянь приятелю! крамар Сагайдачний
кармазинне військо веде. Поясами парче-
вими підперезане, ген там горбами.
Ой жах темінь вгорі
Блиск бляшаний сріблом
гуде. З заходу їздці розлю-
чені. Димний гамір хмари
підпер. Горить степ
стрілами.

На рівнинах окреслених ріками трави
пнуться високо.
Глянь приятелю! крамар Сагайдачний
кармазинне військо веде. Поясам парче-
вими підперезане, ген там горбами.
Бренькіт бандурний зливу віщує.

У творах В.Хмелюка вирує бурлеск, гротескні інтонації, домінує урбаністика та еротика, а водночас присутній дух і настрої епохи. Це своєрідний “паспорт” часу, де прописані і Євген Маланюк, й Олекса Стефанович, Антін Павлюк, Лавро Миронюк та інші постаті сучасного поетові літературно-мистецького покоління.

На шляхах до себе самого В.Хмелюк був різний. Зокрема й такий, як у вірші “На смерть В.Крижанівського”, адресованому талановитому художникові, що пішов із життя, стомившись від еміграційних поневірянь.

Такою вірою горів
Його натхненний сивий погляд!
І глибшав, глибшав горя рів,
Що здавен протирала доля...
І серед щастя теплих мрій
В один хороший день весняний
Підкралася до його брів
І вкрила сном їх олов'яним.

Я дивувався — довго спить
І гаснуть барви на палітрі...
Його би варто розбудить
Щоб не прослав пейзажні літні.

І насамкінець — піднесено-повчальне резюме. Ми наче вже розбудились, отож пора із забуття повертати у свою спадщину всі барви, які нам залишили наші попередники. Усі — більш і менш яскраві.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонич Б.-І.* Твори. – К., 1998.
2. *Горинь Б.* Туга Віктора Цимбала. – К., 2003.
3. *Координати:* Антологія сучасної української поезії на Заході. – Вид-во “Сучасність”, 1969. – Т. 1.
4. *Попович В.* Василь Хмелюк. Нотатки з мистецтва. – Філадельфія, 1988. – Ч. 28.
5. *Футуризм.* Маніфести // *Лейтес А.М., Яшек М.Ф.* Десять років української літератури (1917-1927). – Мюнхен, 1986.